

Türk Keneşi'nin 10. Yılı: Kazanımlar, Sorunlar, Beklentiler

Araz Aslanlı, Azərbaycan Devlet Gümrük Akademisi Daire Başkanı, Kafkasya Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi (QAFSAM) Başkanı

Giriş

Bundan 35 sene önce birisi Sovyetler Birliği'nin kısa sürede dağılacağını ve Türk dünyasının bütünleşmesi açısından büyük bir fırsat doğacağını söyleseydi, bu arzuyla yaşayanların önemli kısmı bile bunu pek inandırıcı bulmazdı. O dönemin siyasetçilerinin açıklamaları ve Türkiye dahil olmak üzere Türk dünyasının çeşitli bölgelerindeki yayınlar incelendiği zaman hatta 30 sene öncesinde bile bir yandan SSCB'nin varlığını bir süre daha devam ettireceği, diğer yandan ise Türk dünyasının artık birbirlerinden kopuk kesimlere bölündüğü (Türk dünyasının çeşitli kesimlerinin farklı kimlikler kazandıkları, hatta birbirlerini anlamadıkları) inancını taşıyanların sayısının azımsanmayacak kadar olduğunu görmek mümkündür. Fakat SSCB'nin dağılacağına ve Türk dünyasının bütünleşeceğine inananların ve inanmakla kalmayıp bunun için mücadele edenlerin arzuları gerçekleşti, iç ve dış etkenler dolayısıyla SSCB'nin dağılması hızlandı, 1991 yılı sonu itibarıyla uluslararası sistemde Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC'den sonra 5 cumhuriyet daha yerini aldı. Böylece Türk cumhuriyetlerinin bütünleşmesi süreci de başlamış oldu.

1991 sonrası ilk girişimler

SSCB'nin hızlı bir biçimde dağılmasının ardından daha birkaç sene önceki ihtiyatlı yaklaşımların yerini büyük beklentiler almaya başladı. Özellikle Türkiye ve Azerbaycan'da daha yoğun olmak üzere Türk dünyasının her tarafında bütünleşmeyle ilgili daha iddialı söylemler ortaya atıldı. İddialı söylemlerin asıl sahipleri milliyetçi aydınlar ve siyasetçilerdi. Bu söylemler yöneticiler ve siyasal-bürokratik elit bakımından tüm Türk cumhuriyetlerinde aynı düzeyde kabul edilmiyordu. Türkiye örneğinde arzu karışık

İhtiyatlılık, Azərbaycan örneğinde ideolojik ve duygusal coşku, Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde duygusal coşku karışık çekingenlik mevcut idi. İhtiyatlılık ve çekingenlik içerisinde olanların önemli kısmı özellikle dış etken üzerinde hassaslıkla duruyor, SSCB'nin dağılmasını ve Rusya başta olmak üzere diğer önemli güçlerin muhtemel politikalarını tam olarak anlamaya çalışıyorlardı.

Bu çerçevede özellikle Türkiye ve Azerbaycan'ın aktif girişimleriyle bir yandan devlet ve hükümet başkanları dahil en üst düzey yöneticilerin dahil oldukları siyasal zirveler, diğer yandan ise Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı (TÜDEV), Türk Ocakları ve benzeri kuruluşların organize ettiği faaliyetler ile yakınlaşmanın ilk adımları atılmaya başladı.

Üst düzey siyasal entegrasyonun ilk adımlarından birisi olarak 1992 Ankara Zirvesini kaydetmek mümkündür. Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın evsahipliğinde, Azerbaycan Devlet Başkanı Ebülfez Elçibey, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov'un katılımıyla Ankara'da gerçekleştirilmiş olan ilk zirvenin sonunda Ankara Bildirisi imzalandı. Bu zirvede özellikle Türkiye tarafı Türk cumhuriyetleri arasında gümrük mevzuatları uyumlulaştırılarak kişi, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımına imkan tanıyan bir serbest ticaret düzeninin oluşturulması, ortak bir yatırım ve kalkınma bankasının kurulması, demiryolu, karayolu ve havayolu bağlantıları ile telekomünikasyon imkanlarının geliştirilmesi, Türk cumhuriyetlerinin doğal kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya sevk edilmesi, dünya ekonomisine entegre olabilmek için ekonomik konularda koordinasyon ve işbirliği imkanlarının geliştirilmesi hususları üzerinde durdu.

Türk dünyasının bütünleşme süreci bakımından Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı'nın (TÜDEV) koordinasyonu ile düzenlenen Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı da önemli oldu. İlki 21-23 Mart 1993 tarihlerinde Antalya'da, sonuncusu 17-19 Eylül 2007 tarihlerinde Bakü'de gerçekleştirilen Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultaylarına Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, KKTC, Özbekistan ve Türkmenistan'ın yanı sıra çeşitli Türk topluluklarını temsilen cumhurbaşkanları ve başbakanlar başta olmak üzere üst düzey devlet yöneticileri, aydınlar, akademisyenler, STK ve temsilcileri katıldı. Kurultaylarda komisyonlar halinde çalışmalar yapıldı, Türk dünyasının sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi meseleleri üzerine kararlar alındı.

Bu arada devlet başkanları zirveleri de 2001 yılına kadar 1 ya da 2 yıl arayla yapıldı. 2001 yılındaki zirvede ilk defa taraflardan birisi (Özbekistan) devlet başkanı düzeyinde değil, parlamento başkanı düzeyinde temsil edildi. 2001 yılındaki zirvenin ardından bir süre toplanma sorunu ortaya çıktı. Bir sonraki zirve yaklaşık 5,5 yıl aranın ardından 2006 yılında, ondan sonraki zirve ise 2009 yılında gerçekleştirildi. 2006 yılındaki zirveye Özbekistan katılmadı, Türkmenistan ise Ankara Büyükelçisi düzeyinde katıldı. 2009 yılındaki zirveye de yine Özbekistan katılmadı, Türkmenistan ise Cumhurbaşkanı Yardımcısı düzeyinde temsil edildi.

Zirvelerin sonunda ortak bildirimler kabul edildi. 1996 yılından itibaren kurumsallaşma adına önemli adımlar atılmaya başlandı. 1996 yılında Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov'un evsahipliğinde gerçekleştirilen Zirvede bir Daimi Sekretarya tesisi kararlaştırıldı. 1998 yılında Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in evsahipliğinde gerçekleştirilen Zirvede Daimi Sekretarya Tüzüğü kabul edildi. 2000 yılında Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in evsahipliğinde düzenlenen Zirvede Daimi Sekretarya'nın Türkiye'de tesisi kararlaştırıldı.

Türk Keneşi'nin kurulması ve gelişimi

Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev'in evsahipliğinde 2-3 Ekim 2009 tarihlerinde Nahçıvan'da yapılmış olan Zirve Türk cumhuriyetlerinin bütünleşmesi açısından dönüm noktası oldu. Zirve sırasında Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması imzalandı. Tüm tarafların onaylamasıyla 17 Kasım 2010 tarihinde yürürlüğe girmiş olan Anlaşmaya Özbekistan 2019 yılında taraf oldu, Türkmenistan ise 2010 yılında İstanbul'da düzenlenen zirveye devlet başkanı düzeyinde katılsa da anlaşmayı imzalamamıştır.

Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün evsahipliğinde 15-16 Eylül 2010 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenmiş olan zirveye sadece Özbekistan katılmamış, Zirvede Nahçıvan Anlaşması çerçevesinde kurumsallaşma süreci başlatılmıştır. 2011 yılından itibaren ise Türk İşbirliği Konseyi'nin (Türk Keneşi'nin) Devlet Başkanları Zirvesi gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Türk Keneşi zirvelerinin ilki 2011 yılında Kazakistan'da, ikincisi 2012 yılında Kırgızistan'da, üçüncüsü 2013 yılında Azerbaycan'da,

dördüncüsü 2014 yılında Türkiye’de, beşincisi 2015 yılında Kazakistan’da, altıncısı 2018 yılında Kırgızistan’da ve şimdilik sonuncusu olan yedincisi 15 Ekim 2019 tarihinde Azerbaycan’da yapılmıştır.

Son zirve öncesinde Özbekistan’ın Türk Keneşi’ne üye olması ve son zirveye Özbekistan Devlet Başkanı Şevket Mirziyoyev’in katılması, 2018 yılından itibaren Türk Keneşi’ne gözlemci üye olan Macaristan’da temsilciliğin açılması ve Macaristan Başbakanı Viktor Orban’ın zirveye katılması Türk Keneşi’nin kısa sürede katettiği mesafe adına olumlu gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Ayrıca son zirveye Türkmenistan Başbakan Yardımcısı Pürli Agamuradov’un katılması da Türk dünyasının bütünleşmesi açısından önemliydi. Kazakistan eski Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev’in zirveye katılması ve “Türk Konseyi Ömür Boyu Onursal Başkanı” ilan edilmesi sadece Nazarbayev’in sürece katkılarından dolayı kendisine gösterilen vefa duygusunun değil, bundan sonraki sürece katkı yapmaya devam edeceğinin de önemli bir göstergesidir.

Türk Keneşi’nin 10. Yılı ve Bakü Zirvesi

Aslında Bakü’deki son zirve sembolik bir anlam da taşımaktaydı. Çünkü zirvenin hemen öncesinde Türkiye Cumhuriyeti ciddi güvenlik sorunlarını çözmek, bölgesel güvenliğe ve kalıcı barışa katkı yapmak üzere Barış Pınarı hareketini başlatmıştı. Türkiye’nin bu askeri hareketi bölgeyle ilgili farklı çıkarları bulunan devletler tarafından yoğun bir olumsuz propagandaya maruz bırakılmaktadır. Öte yandan Türk dünyasının bütünleşmesi ile bağlı değerlendirmelerde genellikle kültürel boyutun çok ön planda tutulduğu, siyasal, ekonomik ve güvenlik boyutlarının hep ihmal edildiği şeklinde, özellikle Türk cumhuriyetlerinin temel sorunları karşısında birbirlerini yeterince desteklemedikleri (Türkiye ile Azerbaycan bu anlamda istisna olarak değerlendirilmektedir) şeklinde eleştiriler dile getirilmektedir. O nedenle de Türk Keneşi’nin temellerinin altıldığı Nahçıvan Zirvesi’nin 10. yılında yapılan Bakü Zirvesinde diğer Türk cumhuriyetlerinin Barış Pınarı hareketiyle ilgili nasıl bir tutum sergileyecekleri merak edilmekteydi. Zirvenin hemen öncesinde Azerbaycan resmi bir açıklama yayınlayarak Türkiye’ye tam desteğini ifade etti. Zirve öncesinde ve zirvede yaptığı konuşmada Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan hem Barış Pınarı hareketinin gerekçelerini bir kez daha tekrarladı hem de Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal altında tutulmasına tepkisini dile getirerek örnek bir tavır

sergiledi.

Zirvenin Sonuç Bildirgesinde, Barış Pınarı Harekatı'yla ilgili olarak "Türk Konseyi, Türkiye'nin Barış Pınarı Harekatı'nın terörizmle mücadeleye, Suriye'nin toprak bütünlüğünün sağlanmasına, Suriyelilerin teröristlerin zulmünden kurtarılmasına ve yerlerinden edilmiş Suriyelilerin ana vatanlarına güvenli ve gönüllü geri dönüşleri için şartların oluşturulmasına katkıda bulunacağına olan umut ve inançlarını beyan etmektedir." ifadelerine yer verilmek suretiyle Türkiye'ye tam desteğin vurgulanması bu anlamda çok önemliydi.

Bakü Zirvesi'nde ayrıca işbirliğinin derinleştirilmesi, özellikle Trans Hazar işbirliği konusunda, istihbarat başta olmak üzere güvenlik alanında, Kıbrıs Türklerinin tecritten kurtarılması, Türkmenistan'ın Türk Keneşi'ne tam üye olarak katılımı ve benzeri konularda temenniler ifade edildi.

Genel Değerlendirme

Sonuç olarak Türk devletlerinin bütünleşme açısından önemli bir yol geçtiği ifade edilebilir. Kimilerine göre Türk dünyası bütünleşme açısından 30 sene önceki hayallerin ilerisinde ama 28 sene önceki arzuların gerisindedir. TÜRKSOY, TÜRKPA, Türk Akademisi, Türk Kültür ve Misar Vakfı, Aksakallar Konseyi ve benzeri yapıların oluşturulmuş olmasına, hatta istihbarat dahil bazı konularda bakanlar düzeyinde toplantılar yapılmasına rağmen, 1992 yılındaki arzular bir tarafa, hatta Devlet Başkanlarının ilk toplantısında ifade edilen hedefler bile henüz gerçekleştirilmemiştir.

Bunun çeşitli nedenleri mevcuttur. 1992 sonrasında hem Türkiye'de hem de diğer cumhuriyetlerde bütünleşme sürecinin daha ihtiyatlı yürütülmesi gerektiğini savunanlar giderek güçlenmeye başladılar. Hemen hemen tüm ülkelerde Rusya'nın yeniden toparlanması ve eski Sovyet coğrafyasına yönelik daha aktif politikaları beklentileri mevcuttu. Ayrıca bu süreçte Türkiye'nin Batılı müttefiklerinin politikaları da süreklilik arzetmiyor ve zaman zaman Rusya öncelikli yaklaşım ön plana çıkarılıyordu. Ayrıca tüm cumhuriyetlerin zaman ve enerji ayırmaları gereken çok sayıda sorunları mevcuttu, birbirlerini gerektiği kadar tanımıyorlardı, hatta bütünleşme sürecinin bağımsızlıklarını yeniden kaybetmek anlamına

gelebileceği bile tartışılıyordu. Bu nedenle de bu ülkelerin iç koşulları hem bölgesel ve küresel şartlar dikkate alındığında “ihtiyatlı bir biçimde ve birbirlerini tanıyarak yakınlaşma” stratejisinin daha mantıklı olduğu görülmektedir.

Öte yandan 1990’ların hemen başında dile getirilen Türk bütünleşmesinin guya Batı (ABD) projesi olduğu iddiası da geçerliğini önemli ölçüde kaybetmiştir. Olumlu ve olumsuz yönde çok sayıda dış etken mevcut olsa da bütünleşme süreci önemli ölçüde Ankara, Astana, Aşkabat, Bakü, Bişkek, Taşkent merkezli süreç olarak yürütülmeye başlanmış ve bu şekilde de devam etmektedir. Bu, Türk Keneşi’nin geleceği adına en çok vurgulanması gereken hususlardan birisidir.

İlişkilere yeni boyutların eklenmesi, ekonomik ve güvenlik alanında ilişkilerin derinleştirilmesi, Türk Keneşi dışında çoklu ilişki (Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan, Türkiye-Azerbaycan-Kazakistan, Azerbaycan-Kazakistan-Özbekistan, Türkiye-Kırgızistan-Özbekistan, Özbekistan- Kazakistan-Türkmenistn ve b.) formatlarının artırılması, özel ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi (ticari kolaylıklar, yatırım kolaylıkları, 3-cü ülkelere ortak yatırımlar ve b.), daha 1992’de ifade edilen kişi, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımına imkan tanıyan bir serbest ticaret düzeninin oluşturulması, özellikle eğitim alanında ilişkilerin çeşitli boyutları itibariyle derinleştirilmesi Türk Keneşi’ni ve Türk dünyasının bütünleşme sürecini daha canlı tutacak ve süreci geri dönüşü zor hale getirecektir.

Kaynak: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turk-kenesi-nin-10-yili-kazanimler-sorunlar-beklentiler/1616890>